

TÜRK KADINININ AVRUPA'YA GÖÇÜNÜN KİŞİLİK, AİLE VE TOPLUMA YANSIYAN SONUÇLARI

Dr. Seval GÜREL
Dr. Ayşe KUDAT

ULUSLARARASI GÖÇ VE KADIN

Bu yazıda Türk kadınlarının uluslararası işçi göçüne katılmasının birey, aile ve toplum üzerindeki sonuçlarını açıklığa kavuşturma-
ğa çalışacağız. Çözümlememizin ağırlık noktası emekçi kadınlar üze-
rinde olacak ve yurt dışındaki beş yıl süreli gözlemlerimize, bazı geniş
anket çalışmalarına ve hem yurtdışındaki hem de dönen kadınlarla
yaptığımız bir dizi uzun görüşmelere dayandırılacaktır. Göç ve
kadın konusunda yazılmış birçok incelemenin bir değerlendirmesini
yapmak ve özetlemesini vermek yerine burada, daha önceden belirtil-
memiş ya da yeterince ilgi çekmemiş bazı noktalar üzerinde durmak-
la yetineceğiz.

Genel Olgu :

Geçen yirmi yıl içinde gelişmiş Avrupa'nın işgücü pazarlarında, Akdeniz ülkelerinden gelen kadın emeği önemli bir ağırlık kazanmıştır. Türklerin en yoğun biçimde bulunduğu Federal Alman Cumhuriyeti'nde işçilerin dörtte birinden fazlası kadındır. Ayrıca sektörel yoğunlaşma da var olduğu için, göçmen nüfus içinde kadınların payı kimi bölgelerde şişmekte ve, sözgelimi Batı Berlin'de olduğu gibi, göçmen istihdamının yüzde kırkını bulmaktadır.

Farklı toplumsal dönüşümlerin bir fonksiyonu olarak, büyük çap-
taki bu kadın işgücü göçü, bireysel, ailesel ve toplumsal özellikleri açı-
sından, ulusal grupların birinden diğerine önemli farklılıklar gösterir.
Ulusal grupların birbirine benzemeyen kültürel ve sosyo-ekonomik ni-
telikleri, başka başka köken ve dönüş biçimleri ile farklı siyasal ve
dinsel bağlantıları olması, kaçınılmaz bir biçimde sonuçları da etkile-

mektedir. Bununla birlikte, farklı ulusal kökenli göçmen kadınlar arasında gözlemlenen birçok boyutta bu farkların, nitelik farkından çok, derece farkı gösterdiği söylenebilir.

Bu güne kadar üzerinde yeterli çalışma ve çözümlenmelerin ortaya konulmamış olması, Türk göçmen kadınları konusuna özellikle eğilmeyi zorunlu kılıyor. Çeşitli uluslardan gelen kadın grupları arasında, kendilerine özgü sorunlarıyla dikkat çeken Türk işçi kadınlar, yakından incelemeyi gerektiren ilgi çekici bir grup oluşturmamışlardır. Türk olmalarıyla diğer ulusların göçmen gruplarından ayrılıyorlar. Göçmen erkeklerle karşılaştırdıklarında sonuçlar hemen hep aleyhlerine çıkmakta, Türk kadınların daha fazla yol almaları ve daha büyük bir uyum çabası göstermeleri gereğini ortaya çıkarmaktadır. Çoğu, geleneksel çevrelerin onların etrafına ördüğü kozalarından ilk kez çıkmıştır; çoğunlukla da ilk kez ev ya da tarla dışında çalışmaktadırlar. Çalışma hayatlarındaki özel durumları, yurda dönüşte kendilerini bekleyen koşullarla birlikte ve de, göçmeden önce, dışarıda ve dönüşte karşılaştıkları özel toplumsal koşullar, göçmen işçi kadının deneyiminin bütünü oluşturur. Türk kadınının göç deneyimlerinin incelenmesi, diğer gruplar için de geçerli olabilecek bazı bulgu ve sonuçları da açığa çıkarabilir kamımızdayız.

Veriler ve Gelişmeler :

Federal Almanya'ya akan Türk işçi göçünün dört ayrı dönem geçirdiğini görüyoruz. İlk dönemde göçmenlerin büyük çoğunluğunu, geride eşlerini bırakarak giden erkek işçiler oluşturmuştu. İkinci dönemde, belirli koşullar altında eşlerin biraraya gelmelerine izin verilmişti. Üçüncü dönemde kadın işçiye öncelik tanındığından, hem tek başına kadınların göçü hem de eşlerin birarada yaşamaları kolaylaşmış oldu. Halâ sürmekte olan dördüncü dönemde ise, işçi alınmasına son verildiği gibi önemli sayıda işçi geriye gönderildi; böylece yurtdışında kalan işçiler daha türdeş bir niteliğe büründü.

Gerek Batı Berlin'de yaptığımız gözlemler, gerekse diğer bölge ve ülkelerle ilgili bilgiler, Türk kadın ve erkek işçileri arasında da bir dizi belirgin farkların olduğunu göstermektedir. Çalışan kadınlar daha genç ve az eğitim görmüş olmakta, aynı zamanda daha yüksek oranda Türkiye'nin kentsel bölgelerinden çıkmaktadırlar. Erkeklerle iş deneyimleri de azdır. Yurt dışında en az beceri isteyen işlerde, düşük ücretle çalışmakta ve sonuç olarak daha az döviz gönderebilmektedirler. Dışarıda kalma süreleri de erkek işçilerinkinden daha kısadır.

Ayrıca yurt dışında çalışan kadın, birçok bakımdan yurttan kalanlardan da farklıdır; örneğin, ortalama eğitimleri daha yüksektir, ve evli olmayanların sayısı daha çoktur. 1974'te Batı Berlin'de yapılan çalışmalarda, evli Türk kadınlarının % 40'nin, kocalarından önce, tek başlarına göç ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca % 13'ü de, kocaları halâ Türkiye'de olduğu halde, yurtdışında çalışıyor durumdaydılar. Göçmen kadınların ayrıca % 14'ünün de bekar oldukları dikkate alınırsa yurt dışında çalışan tüm kadınların yarısından fazlasının çok önemli bir girişimde buldukları, onların ülke içindeki devinimlerini bile sınırlayan toplumsal baskı çemberini kırmış oldukları ortaya çıkar. Onların bu başarılarının önemi ancak, ülkedeki, varolan kadın kavramı ve kadınlardan beklenen davranışlar düşünüldüğünde anlaşılır.

Göçmen kadınların büyük çoğunluğu ilk kez ücretle çalışmaktadır. Eklemek gerekir ki, aralarında azımsanmayacak bir bölümü kentlerden çıkmış, bir bölümü de mesleki eğitim görmüştür. Öğretmen, hemşire v.b. mesleklerde eğitilmiş göçmen kadınlar arasında, Türkiye'de iken çalışmış olanları da vardır. Bir çoğu ise, mezuniyetlerinde kendilerine sunulan iş olanağını beğenmedikleri için, Avrupa'nın özel kadın işçi istediğini cevaplandırmışlardır. Batı Berlin'de yaptığımız çalışmalar göçmen kadınların 1/5'inin, daha önce endüstri ya da hizmet kesiminde çalışmış olduğunu göstermektedir.

Göçmen kadınların hem yurtdışında ekonomiye katılma oranları, hem de göç etmeden önceki çalışmaları, ülke içinde kalan kadın nüfusun tarım-dışı ekonomiye katılma oranıyla karşılaştırılmayacak kadar yüksektir. Bu nedenle de bir seçkinlik özelliği gösterirler. Belirtmek gerekir ki karşılaştırma, iki taraftaki sigortalı ve maaşlı çalışma biçimleri arasındadır; Türkiye'de kadının marjinal sektörle tarımdaki emek katkısı düşünüldüğünde, göçmen kadınlarla yurt içindeki kadınların çalışma oranları arasında ileri sürülen farklar kapanmış olur.

Türk toplumu, kadınların ev dışında çalışmalarını, ancak çok âcil durumlarda ve ailenin sürekli denetimi altında olmak üzere kabul etmektedir. Oysa, göçmen kadın işçilerin 1/5'i, ailelerinin tek geçim kaynağıdır; kocaları çalışmamaktadır. Ayrıca bu kadınların % 8'i, geride bıraktıkları kocalarından çok daha fazla para kazanmaktadır. Birçok kocanın yurtdışındaki işsizliği ya da düşük geliri göz önüne alındığında, göçmen kadınların yarısına yakın bir bölümünün, aileyi tek başına geçindirdiklerini söylemek yersiz olmaz. Bu sayıya bir de, bekar olup da ana-baba ve kardeşlerinin bakımını üstlenen kızlar da eklenmelidir.

Yurt dışındaki Türk kadınlarının (işçiler, çalışmayan eşler, genç

kızlar ve bekar işçiler, ayrıca bugüne kadar yurda dönmüş olanlar da hesaba katılırsa) sayısının bir milyona yaklaşmış olması gerekir. Yalnızca bu kaba sayı bile, bu kadınlar konusunda çalışma yapmanın önemini ortaya koyabilir.

Göçmen Kadınların Özellikleri :

Bir bölümünün uluslararası göçe katıldığı Türk kadınlarının statü ve sorunları, kadının diğer kapitalist düzenlerdeki statü ve sorunlarından pek farklı değildir. Ev ve fabrika, özel ve kamu, mal üretimi ile işgücünün —yeniden— üretilmesi sistemleri arasında gitgide açılan uçurum, kadını, toplum yaşamında ikincil duruma düşürmüş, yüksek oranda sömürülen ucuz bir yedek işgücü ordusu haline getirmiştir.

Gerçi Türkiye’de hâlâ göçebe ya da köylü kadınlar vardır; ama onların statüleri artık göçmenliğin ve köylülüğün klasik tanımlarına bakarak saptanmaz. Bu iki geçim biçimi de dönüşümlerden geçip farklılaşmalara uğramış ve kapitalist düzene ayak uydurarak onun bir parçası haline gelmiştir. Bu yüzden feodalizm veya feodalizm öncesi temel sistem öğelerini taşımazlar.

Köylülüğün başlaması ve feodalizmin gelişmesi, mal hakkını erkek yararına belirleyince, kapitalizm, kadınla erkek arasında o zamana kadar yerleşmiş olan eşitsizlikleri güçlendirip bunlara yenilerini de eklemişti. Atatürk Türkiye’sinde kabul edilen reformlar, kadın çoğunluğunun durumunda yeterince önemli bir fark yaratmadı; çünkü bunlardan bir bölümü uygulanmadı, bir bölümü ise başından beri halk tarafından benimsenmemişti. Kadının da yasalar önünde erkekle eşitlik ve oy vermeye hak kazandığı kuşkusuz doğrudur. Yalnız uygulamada bunun yararı pek görülmez; çünkü kadınların çoğu okuma-yazma bilmez; eğitimsiz, bilgisiz ve kitleye iletim araçlarının potansiyel etkisinden uzaktır. Toplum hâlâ onlardan kocalarının ve babalarının görüşlerine katılmalarını bekler. Sandık başına gittiklerinde bile aslında erkeklerin gösterdiği biçimde oy vermek durumundadırlar. Bugün bile köylerde, kasaba ve küçük kentlerde yaşayan kadınların bir çoğu siyasete karşı ilgisiz olup oylamalarda erkeklerin çizdiği yoldan ayrılmazlar.

Kadının toplumdaki yerinin ev işiyle (domestic labor) tanımlanması, aslında sermayenin eline geçmiş elverişli bir silahtır. Gerçekten de, burjuva kesimi dışında, kadının başlıca uğraşının ev işi olduğunu düşünmek yanlıtıdır. Resmi kaynaklara göre, nüfusun yarısından fazlasının oluşturduğu tarım kesiminde kadın emeği erkek emeğiyle başa baş gitmektedir. Örneğin Adana’ya her yıl 200.000’in üzerinde ka-

dın ve çocuk pamuk işçisinin göç ettiği göz önüne alınırsa, kadın ve çocuk emeği için üstelik günden güne artan bir talebin olduğu ortaya çıkar. Demek ki kadın, geleneksel olarak ücretsiz çalışmakta olduğu alanlarda bile ücretli işçi durumuna geçmektedir. Kadın işçiliği kentsel yörelerde -belli endüstrilerde ve hizmet sektöründe- daha da göz batır bir niteliğe bürünüyor. Yine de kadının tarımdaki üretken emeği, toplumun onu değerlendiriş tarzında önemli bir değişiklik yapmamakta, hatta kentsel yörelerde bile, çalışan kadının eziliş büyük boyutlara erişmektedir.

Kapitalizmin temelinde, kadının çalışma alanının ev duvarları ile sınırlandırılması yüzünden, kadın emeğinin sömürülmesi yatar. Kapitalizm ev işine, yalnızca işgücünün —yeniden— üretilmesinin (reproduction) masraflarını en aza indirebilmek için bel bağlamakla kalmayıp, kadının ev içinde çalışmasının yoğunluğunu, aynı zamanda kadının toplumsal üretime olan katkısını da daha fazla sömürmek için -yani kadın emeğine değerinden daha az ücret vermek için- hazır bir bahane olarak kullanmaktadır. (1) Sermayenin, emeğin —yeniden— üretilmesinin masraflarını üstlenmedeki isteksizliğinden kaynaklanarak, kadının emeği sömürülmekte ve üstelik kendisi toplumca aşağılanmaktadır. Kadını ev işi yaptığından dolayı aşağılamadıkça, emeğini de sömürmek güçtür. Türkiye gibi gelişmemiş ülkelerdeki yüksek işsizlik oranları, örgütlü işçinin, emeğin —yeniden— üretilişi hizmetlerine katılmasını sermayeden talep etme gücünü azaltmaktadır. Sonuç olarak sermaye, işgücünün üretilmesi işini kadının sırtına yüklemekle kalmayıp, bir de bu yükü taşıdığı için, onu düşük ücretle çalıştırarak cezalandırmak yolunu tutmuştur. Üstelik geri kalmış ülkelerde kadın emeğiyle üretilen işgücü, ucuz, örgütsüz ve yumuşak başlı emeğe gereksinme duyan -örneğin Batı Avrupa'daki- gelişmiş ülkeler sermayesinin hizmetine sunulmaktadır.

Boğaz tokluğuna çalışan çiftçisi, tarım işçisi, hizmetçiler, devlet hizmetindeki emekçiler ve fabrika işçileriyle Türk kadınları, hem toplumsal üretim hem de yoğun bir ev işi yükü altındadır. Emeğinin toplumda böylesine önemli bir yer alması kadına, sosyal ve siyasal yaşamda, emeğine eşdeğer bir yer sağlamıyor. Kadın tarım işçilerinin sayıları artmakla birlikte, işleri mevsimlik, dağınık ve büyük ölçüde örgütsüzdür. Önemli başarılar elde eden ilerici sendikalar, kadın katılımına açıklık getirmiştir. Yalnız, kadının hem sendikal katılımı daha az yoğun olmuş, hem de yöneticiler düzeyinde temsil edilememiştir.

(1) Emeğin-yeniden-üretimi: doğurma, büyütme, besleme, eğitme, barındırma gibi, insanların, çalışabilmek için tüm gereksemelerini kapsayan bir süreçtir.

Yurtdışına olan kadın işçi göçünün Türk toplumuna etkilerini irdelerken, bir yandan göçün kadın emeğinin örgütlenmesine potansiyel katkısını, bir yandan da, kadının hem işgücünü üretirken hem de mal üretimine katıldığında çifte sömürüye uğradığı bilincini hızlandırıp hızlandırmadığını araştıracağız. Ayrıca, göçün Türkiye'de toplum ve aile yaşantısına, tüketim kalıplarına, eğitim ve toplumsallaşma süreçlerine de önemli etkileri vardır; bunlara da değineceğiz.

Kadının Göç Deneyiminin Başlıca Özellikleri :

Yurtdışına göçen işçiler arasına katılmak, kadını birçok bakımdan hiç karşılaşmadığı, bütünüyle yabancı olduğu bir deneyimler dizisi içine sokar. Belki asıl önemli olan etkiler, olup bitenlerin tepeden inme liği, apansızlığında aranmalıdır. Kadının bu tür deneyimlere hazırlıksız olduğu apaçiktir. Onun için, böylesine köklerinden sökölüp yabancı bir toprağa ve iklime düşercesine gelmiş konmuş olan bu insanın, gözleri önünden akıp giden olaylar arasından algılayıp da özümseyebileceği şeylerin oranı çok sınırlıdır. Yine de göçmen kadının ayakta kalacak, başkalarıyla ve işiyle uyum sağlayabilecek kadar birşeyler öğrenmeyi becerbildiği de bir gerçektir.

Öte yandan edindiği becerilerin ve kişisel değişimlerinin ancak bir bölümü, göçmen kadının yurda dönerken birlikte getirdiği kalıcı özellikler arasında yer alır. İş deneyimlerinden edindikleri bile kalıcı değildir. Çünkü göçmen kadın, kazandığı iş becerilerini, yurda dönüşünde çalışmayacağı ya da çalışmayacağından ötürü, kısa sürede unuttacaktır. Kazanacağı yeni tutumlar, alacağı yeni tavırlar ve bunlarla birlikte gelişen dünya görüşlerinin önemli bir bölümü için de yaşamaya olanağı yoktur. Bu tür öznel değişimler nesnel koşullardır. Kaynaklandığından, yurda geri gelişinde, daha önceden varolan nesnel koşulların etki alanına döneceğinden, kadının dışardayken kazanmış olduğu öznel tavır ve görüşleri de işlevsiz kalacaktır. Tüketim alışkanlıkları gibi en basit kişisel değişimler bile gerisin geriye bir değişime uğrayabilmektedir.

Geriye dönüşünde, göçmen kadının kişiliğinde gerçekleştirmiş olduğu değişimler, nesnel çevre koşullarından artık destek bulamamakla kalmaz. Kadın aynı zamanda, bu tür yeniliklere aktif olarak karşı çıkan, hatta amansız savaş vermektan kaçınmayan bir çevre içinde, kendini tek başına kalmış bulacaktır. Gitmezden önce olduğu gibi, ak-raba ve yakın çevresinin baskıları sürecektir ve üstelik gözler büsbütün kadının üstünde olacaktır. Böylece birkez daha toplumun tüm gözetim ve denetim öğeleri, kadının üzerinde yoğunlaşacaktır.

Böylece, göçmen kadının yurda dönüşüyle birlikte, geriye doğru bir uyum süreci de başlamış olur. Yaşamını olabildiği kadar çekişmesiz sürdürebilmek ve çevresiyle sürtüşmeyi en aza indirmek için, öğrendiklerinin önemli bir bölümünü unutmaya ya da «bastırmağa», aynı zamanda eski davranış ve alışkanlıklarını yeniden diriltmeğe zorlanacaktır. Bu bir ileri bir geri uyarlanma sürecini, belki de en iyi, «kazançtan kaybetmek» diye tanımlamak yerinde olur. Göçmen kadındaki değişim, bütünüyle kalıcı değilse bile, edinilmiş olan herşey de kayboluyor denemez; açıkça belirgin olmasalar bile, gerçekleşmiş olan değişimlerden bazıları, başka görünümeler altında varlıklarını sürdürebilirler.

Sözgelimi, çalışan göçmen kadının, mal mülk edinmek suretiyle, kendine belli bir güvence sağlayabilmek için inatla savaşması ve, aile sorunlarının çözülmesinde kararların alınması sürecine katılmak için ısrarı, çıktığı kesimin kadınlarıyla karşılaştırıldığında, şaşırtıcıdır. Bunlar, göçmen işçi kadının doğrudan doğruya davranışlarına yansıyan değişimlerdenidir. Oysa diğer birtakım değişiklikler, uygulama alanına geçmek için elverişli ortam yaratılana kadar, gizil (latent) biçimde kalırlar. Kadının toplumsal üretime geçmesi ile benimsediği değerler, bu tür değişikliklere örnek gösterilebilir. Bu gibi değerler yeni biçimlere bürünerek varlıklarını derinden sürdürürler; göçmen kadının örneğin kızı için arzuladığı eğitim düzeyi ve meslek seçimine yansiyebilir.

Şimdi, çizdiğimiz bu genel çerçeve içinde, işçi kadının geçirdiği göç deneyiminin ayrıntılarını sistemli bir biçimde inceleyebiliriz.

a) **Çok-yanlı tepeden inmelik** : (Multi-faceted Abrubtness) :

Türk kadınlarının Avrupa emekçi pazarlarına göçmekle başlarından geçen, ya da daha doğrusu başlarına gelen olaylar belki en iyi «çok-yanlı tepeden inmelik» deyişle anlatılabilir. Çünkü göç dolayısıyla, bu kadınların yaşamlarının çeşitli boyutlarında, beklenmedik bir hızla ve beklenmedik bir oranda, değişimler meydana gelmektedir. Normal koşullar altında doğal bir eytişimsel dizi ilişkisi içinde sırası geldikçe olgunlaşan olaylar, bu insanların üzerine hep birarada ve apansız bastırmaktadır. Bunların büyük bir bölümü için Avrupa'ya yapılan bu yolculuk, alıştıkları kendi ortamlarından ilk çıkışları anlamına da gelmektedir. İşçi göçüne tek başına katılmış olanların çoğu ise, ilk kez yalnız başlarına, yani birinin «yedeğinde» olmadan, yolculuk etmektedirler. Bu yüzden duydukları kaygı ve korkular da alışık olmadıkları bir yoğunluktadır: güdülmeden bir yere gitme korkusu; çevresinde olup

bitenleri ve konuşulanları anlamıyor olmanın tedirginliği, çalışmak için nereye gitmek gerektiğini, oraya nasıl gideceğini bilmemenin yarattığı kaygılar gibi. Amaçlara giden yollarda uğradıkları sayısız engellenmelerin yarattığı sıkıntı ve öfkenin yanısıra, eziklik ve aşağılanmanın doğurduğu utanç duyguları da, yabancı ortamın kendisi kadar acımasız olsa gerektir. Sözelimi, geri bir Anadolu köyünden ilk kez ayrılıp, bir Alman kentine gidecek treni beklemek üzere, kendini Avrupa'da bir havaalanına inmiş bulan kadınların geçirdiği iç sarsıntılarını anlatacak bilimsel terimleri bulmak bile güçtür. Bu tür örnekler aşırı sayılsa bile, göçmen işçi kadınların çoğunun, değişik dereceleri ile yaşadıkları bir gerçeğe işaret etmektedir.

Bu kadınların en az dörtte biri için, ev işi dışında bir işte çalışıyor olmak yeni birşey değildir; fakat çoğu için kazanç karşılığı çalışıyor olmak yenidir. İşin yeni olan diğer yanları ise, işçilerin vardiyalar halinde, bazan gece, bazan evden çok uzaklarda çalışıyor olmaları ya da işverenin ortalarda görünmeyişi gibi niteliklerde aranmalıdır. Yaptığı işin nedenini niçinini anlamadığı, neye yaradığını bilmediği bir iş ortamında ilk kez yabancılaşmayı tadan çoğu işçi kadının, bu uyumsuzluk deneyiminden yanına kalan tek kazanç eline geçen paradan ibarettir. Üretilen neymiş, ne için, kim için, ya da kime karşı üretiliyormuş, bilmeden ya da aldırmadan yaşanan bu hayhuy sonunda ortaya çıkan malların, yurtda yapılan hemen herşeyden çok üstün olduğu inancı yaygındır. Bu yüzden, «dışarıklı» bu mallardan, tür ve kalite pek gözetmeksizin (buna gerek olmadan) alabildiğince edinip yurda götürüp satmak, orada kapış kapış gideceğinden kuşku olmadığı için, başlıca ereklerden biri haline geliyor.

Özet olarak, gelişmiş bir ülkede çalışan göçmen kadınlar için, bu yabancı yaşama tarzı sürprizlerle doludur. Türü çeşit oluşumların hepsi de aynı zamana dek geldiğinden, bunlardan ancak bir kısmı özümselebilir; ve yaşamın akışı içinden ancak çok sınırlı bir bölümün, onu yaşayanlar üzerinde derin ve sürekli bir iz bırakması beklenebilir.

b) Kopukluk (Discontinuity) :

Yabancı ülkelere akan işçi göçüne katılan kadının bu deneyimlerinin bir ikinci boyutunu da «kopukluk» terimiyle tanımlıyabiliriz. Çünkü göçmen işçi kadının, gerek üretime katılmasında ve gerekse işgücünün-üretilmesi işlevlerinde bir kopma söz konusudur. Şöyle ki, yurda döndüğünde iş bulabilmesi olasılığı çok az olduğundan, işgücüne katılımı ancak geçici bir zaman için sözkonusu olacaktır. Üretime

katılıyor olmanın anlamı ise mal ya da sermaye ele geçirme gibi dar kapsamlı bir tanımlama içine sıkışmış olup yüzbinlerce göçmenin «altına hücum»u sırasında bir avuç olsun kapabilme umudundan öteye gidememektedir. Eğer bu gerçekleşirse, uygun bir iş bulmak çok zor ve şans işi olduğundan, kadının kazanç karşılığı çalışması da böylece sona erecektir.

İşçi göçüne katılan kadının mal üretimi içinde oynadığı rolün geciciliğine paralel olarak, salt bir kadın olması yüzünden yerine getirdiği işgücünün -yeniden- üretilmesi işlevinde de aksamalar görülüyor. Ailesindeki işgücü potansiyelini yaratmaya ve sürdürmeye harcanan emeği bir zaman için başka işlere kaymaktadır. Bu yüzden gerek kocanın, çocukların ve aile yaşlılarının bakımında, ve gerekse gıdanın hazırlanışında ve alışlagelen tüketme tarzında, geçici de olsa bazı önemli değişimler ortaya çıkmaktadır. Çeşitli sürelerde ve çaplarda olmak üzere bu kadınlar, göç süreci içinde, işgücü üretimine ilişkin işlevlerinin bir bölümünden uzak kalmaktalar. Çocukların bir kısmı ya da tamamı geride kalır. Geride bırakılanlar arasında ana-baba ve koca tarafının akrabaları yer aldığı gibi, hatta kocanın kendisi de olabilmektedir. Ev işlerinde pratik olana rağbet edilmekte ve kolayca kaçılmaktadır. Doğum kontrol yollarını arayanların sayısı da azımsanamıyacak kadar çoktur.

İşgücü üretimine katılmanın, göçmen kadın işçiyle ilgili birkaç farklı yanı vardır. Sözkonusu işlevin hiç olmazsa bir bölümünün bir zaman için arkada bırakıldığını ya da ertelendiğini, ve böylece geniş ailede ya da çekirdek ailede bölünme olgusuyla karşılaştığımızı söylemiştik. Ayrıca, sözgelimi, çocuklarından birkaçını geride bırakan ve yalnız okul çağındakileri yanına alan bir işçi kadının, fizik enerji gerektiren işlerinin hacmi büyük ölçüde azalmış demektir. Yine de beraberindeki çocuklarıyla önceki kadar ilgilenemediğini düşündüren nedenler vardır. Çocukları ile ilişkileri gitgide dolaylı bir hale geldiğinden, onların büyüme ve öğrenme sorunlarını çözmeye pek yardımcı olamamaktadır. Üstelik göçmen kadın işçinin işgücü üretimine katılmasındaki azalma, yurda dönüşünden sonra da süreceğe benzetilmektedir; çünkü o zaman çocuklar büyümüş olacaktır. Bundan başka, yurda beraberinde getirdiği «28 parça elektrikli eşya» ve emekten tasarruf sağlayan çeşitli araçlarla evi donatılmış, dolayısıyla ev işi kolaylaşmış olacaktır. Ayrıca ailenin gelir düzeyinde de yükselme olacağından artık, kısmen ya da tam hazırlanmış yiyecekleri satın alabilecek duruma gelecektir. Bunların hepsi de, kadının ev işlerine ayırdığı zaman ve enerjiyi azaltıcı doğrultudadır. Üstelik kadın artık ev dışında çalışıyor, yani mal üretimine katılıyor da olmayacaktır.

Kadının üstlendiği işlevleri yerine getirmesi sırasında ortaya çıkan kopukluk, kesiklik ya da geçiciliğin bir önemli boyutu daha vardır : Kendisinin bakmak-beslemek-büyütmek durumunda olduğu kişilerle olan ilişkisi de parasal bir renk almıştır. Göçmen kadının yurtdışında geçirdiği deneyimlerinin adı «işçi olarak çalışıyor olmak»tan çok, «para kazanmak, servet yapmak» olunca, işgücü üretimine, para yollamak suretiyle katılabilmektedir. Bunun sonucunda kadının çocuklardan ve aileden ne dereceye kadar uzaklaşıyor olduğu, daha doğrusu, bu öğelerin gömülü olduğu sosyal ilişki ağyapılarından (network) ne ölçüde sıyrılıyor olduğu, üzerinde düşünmeğe değer bir konudur. Madalyonun öbür yüzünde ise, belki daha da önemlisi, çocukların anadan uzaklaşması hatta soğuması söz konusu olabilir. Milyonlarca insanın, geçici de olsa, akrabalık ilişkilerinde görüp yaşadıkları bu gibi uzaklaşmaların toplum için ne anlama geldiği ya da geleceği üzerinde düşünmekte yarar vardır.

c) **Toplumun gözetimindeki gevşemeler (Easing-up of Social Controls) :**

Aile bünyesinde aşağıdaki türden olan ani değişiklikler, toplumun kişi üzerindeki gözetim ve denetimini hafifletme yolunda etkide bulunup ev çerçevesi içinde yeni ilişki türlerine zemin hazırlamaktadır.

1) Akrabalık (hane) ilişkileri ağında, baba-tarafı bağları egemen olmaktan çıkar; toplumda bu bağları destekleyen normlar güçten düşer.

2) Aile üyeleri kompozisyonunda sürekli değişmeler olur.

3) Birarada oturmamak (co-residency) aile çapını zorlar ve genişletir. Akraba olmiyan kimselerin birlikte yaşıyor olmaları, hatta bunlara karşı-cinsten olan kişilerin de eklenmesi, yadırganmaz olur.

Göçe kocalarıyla birlikte katılan kadınların, daha önce ya da sonra ülkeden ayrılanlara oranla, akraba denetiminden aynı ölçüde kurtulacağı söylenemez. Yine de, ilk kez eline geçen para gücü dolayısıyla kocanın gözünde değerinin arttığını gören kadın, evde huzursuzluk ve çatışma pahasına da olsa, geleneksel olarak ondan beklenegelen «koca otoritesine şikayetsiz boyun eğme» yerine, başka alternatifler de bulunduğunu farketmektedir.

Göçmen kadının bildik-tanıdık-çevreden çok uzaklara gidiyor olması, aynı zamanda, kendisini aralıksız gözetim ve denetimi altında kısıvrak bağlı tutan toplumsal yaşamın geleneksel katılım biçimlerinden de kurtulmuş olması anlamına gelir. Aileden geriye sadece kari-

koca çiftinin (bazan bu bile değil) artakalmış olduğu durumlarda göçmen kadın, geniş ailenin günlük etkileşim merasimlerinden ve sonu gelmez beklentiler kısılacından bir bakıma azad olmuş demektir.

Aile yapısının ve onu destekleyici nitelikteki rollerin süregenliği, göçmen kadının, ailesi ile birlikte ya da ondan uzakta oluşuna bağlı olarak değişir. Göçmen aile ortamı ise, toplumsal denetimin ve normların gevşemelerinden benzer şekillerde etkilenen çok sayıda tektek işçiler ya da işçi gruplarıyla yapılan görüşmeler ve ilişkilerden destek alır. Yeni özdeşme grupları (reference groups) bulunur; örnek alınacak yeni kimselerle tanışılır. Kendisi için şimdiye kadar en önemli varlık ailesi olmuş olan ve yaşamını hep ailesine bakarak yönlendirmiş olan kadın, o güne kadar farkında olmadığı birtakım seçeneklerin de var olduğunu böylece görmüş oluyor. Kadınların birlikte apartman tutmaları, kadın yatakhanelerinde kalmaları, ülkedekine hiç benzemeyen ve dili, kültürü ve hemen herşeyiyle yabancı olan yeni komşuluk çevreleri, gerek kendisinin gerek ailesinin yeni arkadaşlıklar kurabilmelerindeki kolaylık ve tabiiilik hep, geleneksel ve katı akrabalık düzenlemelerine ters düşen olgulardır.

KADININ İŞÇİ GÖÇÜNE KATILMASININ KİŞİ VE AİLE DÜZEYİNDEKİ SONUÇLARI

Yurt dışında geçirdiği süre içinde göçmen kadın, çok yönlü ve karmaşık bir dizi öğrenme sürecinden geçer. Bu sürecin kimi yönleri, diğerlerine oranla daha çabuk göze çarpmaktadır. Yurtdışında çalışan kadın en azından bir dereceye kadar bir beceri sahibi olmuştur; az da olsa yabancı bir dil öğrenmiştir; yeni çevresinin yaşam ve kültür özelliklerine azçok ayak uydurabilmiştir. Öğrenme sürecinin göze pek görünmeyen fakat yine de derinden etkisini sürdüren birtakım başka sonuçları daha vardır : aile içinde ve sosyal çevrede, ilişkilere yeni bir gözle bakması; kendi gözünde bile başka bir insan haline gelmesi gibi. Bizim ilğimiz daha çok sosyalleşme sürecinin ilk bakışta göze görünmeyen yanları ve özellikle göçmen işçi kadınlardan evli ya da bekar olanları üzerinde toplanıyorsa da, Avrupa'ya göç etmekten en az etkilenecek olanların çalışmayan evli kadınlar olacağını, bu göç görgüsünün kız çocuklar ve gençlik çağındaki çocuklar üzerinde nitelik bakımından çok farklı sonuçlar yaratacağını düşündüren nedenler çoktur.

Kadının aile gelirinin önemli bir bölümünü sağlaması, buna bağlı olarak da ailede ve sosyal çevresinde beklenmedik bir dizi değişikliklerin yer alması, kadının aile içindeki yerine yansiyarak, saygınlık

ve güç bakımından onu yükseltecek şekilde -hatta geleneksel işbölümünü değiştirecek kadar- etkide bulunurlar. Kadının aile geçimini tek başına üstlendiği durumlarda ise «anormal» (normlara aykırı), gerçekçi olmıyan ve dengesiz bir ilişkiler tablosuyla karşı karşıya geliriz ki bu durum erkek otoritesine indirilmiş bir darbe gibi algılanmaktadır. Böyle bir durumdaki kadının yükünün insanüstü boyutlara ulaştığını görüyoruz. Çünkü söz konusu kadın sadece ailesini tek başına geçindirmeyi üstlenmekle kalmamakta, ayrıca, adeta bindiği dalı keşercesine, mevcut durumun hissettirdiği acılıktan kocasını esirgemek için, sanki durum bu değilmiş gibi davranmak ve bir çeşit ruh doktorluğu görevini de yüklenmek zorunda kalmaktadır. Bir dengeye ulaşmış durulma olanağı kesinlikle bulunmayan bu tür gerçek dışı ilişkilerin hüküm sürdüğü durumlar ile yüksek düzeyde bir boşanma oranı da birlikte gider görünmektedir.

Ailedeki gelirin tümünü değil de bir kısmını sağlıyor oldukları durumlarda bile -gelirin harcanması ya da mülk edinme konusundaki kararlara katılmak gibi- kadınlarda önemli değişiklikler olmaktadır. Birçoğu bu kararları -hiç değilse kendi kazandığı parayla ilgili kararları- kendi başına almak gereğini duyarken, ötekiler ise alınan mülk üzerinde en azından ortak mülkiyeti garantilemek istiyorlar. Gerçekten de bu konular eşler arasındaki en çetin uzlaşmazlık konuları olmaktadır. Hatta kimi kadınlar, kocalarının ya da babalarının yatırım davranışlarını beğenmedikleri zaman, yurda döviz göndermeği reddetmekte. Diğer bazı kadınlarda ise, bağımsız bir gelir sağlama yetisinin kişinin kendi gözünde kazandırdığı değer, gözcü tüketim mallarının bolluğu ile birleştiği zaman «zati eşya» satın almaya karşı aşırı bir düşkünlük başgöstermektedir.

Çok ilginçtir ki kocalar sıklıkla resmi makamlara başvurarak eşlerinin banka hesaplarını kocalarınınkilerden ayırmalarından yakınmaktadır. Anlaşıyor ki, kocaların aile gelirini harcama biçimlerini onaylamayan kadınlar, kendi gelirlerinin ayrı bir hesaba yatırılmasını işverenden istemektedirler. Bu durumda doğal olarak koca otoritesi sarsılmakta, kocanın ayrıca harcamalar, tasarruf ve yatırımlar üzerindeki denetimi elden kaçmaktadır. Tasarladıkları her yatırım için karılılarının onayını almaları zorunlu olmaktadır. Gerek erkek, gerekse kadının, güç dengesindeki bu değişime ayak uydurabilmeleri her zaman kolay ve pürüzsüz olamıyor. Bu değişmeler karşısında erkek bazan fazlasıyla direnir; kadının ise bu yeni bulunmuş özgürlüğünü «başka alanlara» doğru da kaydırarak kocasını gereğinden çok kızdırdığı söylenmekte. Çatışmaların sonu neye varıyor olursa olsun, çoğu kadın, gerilim dolu bir ortamda yıllarca ağır işlerde çalışmak pahasına ele

geçirdikleri tasarrufları üzerindeki söz haklarını ve ele gelecek ölçüde bir ekonomik dayanağa sahip olma haklarını saklı tutmak istiyorlar. Biçim değiştiren işbölümü içinde, çalışan kadının evin gelirini tek başına sağladığı durumlarda baba, çocuk bakımının hemen hepsini üstlenebilmektedir; öteki durumlarda ise kocaların, eskiden olanın çok üzerinde, ev işlerine katılmakta oldukları görülüyor.

Çocukların bakış açısından da, anne imajı değişikliğe uğramaktadır. Bir annenin uzun süre evden uzak yaşaması ve yalnızca erkeğe özgü sanılan bazı özellikleri elde etmesi daha önceleri hiç düşünülemez birşeyken, göçmen işçi kadının kazandığı bu gibi özellikler onun evdeki statüsünü yükseltip çocuklarının takdirlerini toplamasına yol açmaktadır. Fakat, özellikle göçün son evrelerinde çocukların sözeğlimi, Alman kültürüne açılmaları ve özellikle dil öğrenmedeki üstünlükleri dolayısıyla, kadının bu türden kazançları nötralize oluyor denebilir. Yabancı dili sökmüş olan çocuklar, çok küçük yaşlarda bile, aile ile dış dünya arasında adeta bir köprü görevi yapabilmektedirler.

Öğrenim konusunda göçmen kadınların özlemlerinin, göçmen erkeklere oranla, daha çok yükseldiğini görüyoruz. 1975 yılı sonlarında mektuplar yoluyla yaptığımız bir taramada, yurt dışında kalma süresini uzatmaya neden olduğu bildirilen etkenlerin başında çocukların öğrenim durumları gösterilmiştir; kız olsun erkek olsun çocukları Alman okullarında okuyan aileler, bu öğrenim tamamlanmadan yurda dönmek istememektedirler. Eğer çocuklar henüz ilk sınıflarda ve pek başarılı gözüküyorlarsa, aileler hemen yurda dönmeği ya da çocukları geri göndermeği yeğlediklerini söylemişlerdir. Kadınların ise çocukların, özellikle kızların okumasına karşı ilgileri daha fazladır. Çocukların bir meslek sahibi olmalarını analar, babalardan daha çok istemekte ve bu özlemlerinde, tipik Türk ailesinde olanın tersine, kız ve erkek ayrımı gözetmemekteler. Ne yazık ki anaların bu özlemlerindeki gerçekleşme oranı, ellerinde olmayan nedenler yüzünden, çok düşük olup meslek okullarında okuyanlar arasında kızların sayısı da parmakla gösterilecek kadar azdır.

Burada, kadın işçi göçünün önemli bir niteliğine dikkati çekmek yerinde olur. Kadının devingenliğine (mobility) toplumun gösterdiği geleneksel tepkiler çok iyi bilinmekle birlikte, kadının kendisine bir iş bulmak için çaba göstermesi, ailenin geçim durumu pek bozuk olmasa bile çalışmak istemesi, ailenin ekonomik durumunda hızlı bir düzelme vadeden fırsatlardan yararlanmağa çalışması gibi olguların, toplumda, kadının daha olumlu bir tanımını gerçekleştirmeğe yaradığı da bir gerçektir. Ayrıca, iki olgu arasında nedensel bağıntılar ileri sürmeden diyebiliriz ki, iç göç konusunda da yukardakine paralel bir

gelişme olmuştur. Yakın bir tarihe kadar erkeğin öncülüğünde yapılan iç göç, bugün her iki eşin birlikte göçmesi biçiminde olmaktadır. Özellikle metropol yörelere akan bu yeni göç türünde, çoğunlukla kadınlar kocalarından önce iş bulmakta, ekonominin hizmetler kesiminde örneğin temizlikçi kadın ya da ev ve çocuk bakımında yardımcı olarak çalışmakla, kocası bir iş bulana kadar -ki bu birkaç aydan birkaç yıla kadar sürebilir- bir tampon görevi yapmaktalar. Bu yüzden karısının çalışıyor olması artık ne kocası için bir utanç kaynağı ya da yüz karası olarak görülmekte, ne de kadının «fahişeliğe özenmesi» diye yorumlanmaktadır. Çünkü bunlar, gerçek gelir düzeyindeki düşüşlerin ve görelî yoksullaşmadaki artışların kaçınılmaz sonuçlarından olup, yeri geldikçe, ilgili sosyal normları değiştirmek üzere etkide bulunurlar.

Göçmen işçi kadınların yurtdışında geçirdiği çeşitli tecrübeleri göstermek üzere, birkaç örnek olay betimlemelerini Ek'te sunuyoruz. Bu örnekler aracılığıyla kadınların, bu görgülerinden nasıl etkilendiklerini, ordaki yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları yabancı davranış ve düşünce biçimlerini ne ölçüde özümseyebildiklerini göstermeği amaçladık.

KADIN İŞÇİ GÖÇÜNÜN TOPLUMA YANSIYAN SONUÇLARI

Göçmen işçi kadının yurtdışında geçirdiği görgü ve deneyimlerin ne anlama geldiğini toplumsal bir perspektif içinde değerlendirmek önemlidir. Görülüyor ki tek tek bireyler olarak kadınlar, hak ve özgürlüklerini sağlamada ileriye doğru küçümsenmeyecek adımlar atmışlardır. Yine de bu bireysel çabaların toplam sonuçlarının, toplumun bütünü için bir kazanç olduğunu söylemek güçtür. Ele geçirilmiş kişisel özgürlükler, kadının kişilerarası ilişkileri alanından öteye pek gidememekte -örneğin giyim kuşam, alışveriş gibi- ençok, kazançların harcanması ile ilgili konularda başkalarından bağımsız birtakım kararlar alıp uygulayabilmek gibi oldukça dar kapsamlı anlamlar içine takılıp kalmaktadır. Açıktır ki bu kadınlar işçilik dönemlerinde kazandıkları görgüyü yurt içindeki çalışan kadınlara aktaramadıkça; bu bilinci beraberinde getirmeyip geçici bir zaman için giyilmiş bayramlık üstbaş gibi orda çıkarıp yurda döndükçe; işyeriyle ilgili bilinçlenmeyi ve toplumsal olanı, kafasında, birbirinden ayrı tuttukça; toplum yapısı içinde varolan koşullar bunların «sınıf atlaması» için sıçrama tahtası hazırlıyor ve onların işçi özelliklerini burjuva özelliklerine dönüştürüyor gibi görüldükçe, göçmen işçi kadınların yurtdışı görgülerinin olumlu ve umulan bir dönüşümünü beklemek boşuna olacaktır diyebiliriz.

Üstelik, göçmen işçi kadınlarda siyasal bilincin geliştiği de pek görülmemektedir. İşlerinde güvenceden yoksun oluşları ve daha önemlisi kendilerine düşmanca tavırlar takınan bir ortamda varlıklarını sürdürmeğe çalışmaları örgütlenebilmelerini önlemektedir. Daha önce çalışmış olanların sayılarının az olması da bunda etkili olmaktadır. İşyerinde karşılarına çıkan çeşitli durumlar içersinde örgütlenme doğrultusunda uyanabilecek güdülerini, «ev sahibi» ülkenin dilini konuşamayışları yüzünden ve de sürekli olarak bir küçümsenme ve aşağılama içinde yaşadıkları için, eylem düzeyinde ortaya çıkma olanağı bulamaz.

Göçmen işçi kadın gerek işyerinde gerek günlük yaşamında karşılaştığı aşağılanma ile kadın oluşu arasında belirgin bir bağ kurmaz. Aile gelirine katkı olsun diye çalışıyor olması, asıl önemli katkısını -toplumsal üretime katkısını- gözlerden kaçırarak bir biçimde, ikincil hatta önemsiz kılacak bir biçimde yorumlanır ve abartılır. Üstelik aile gelirine katkısı da çoğu kez toplum açısından olumsuz, bireyciliği arttırıcı, toplumsal, dayanışmacı ve birleştirici değerleri azaltıcı yönde vurgulanır. Göçmen işçi kadın yurtdışındaki deneyimlerini, özellikle üretim süreci içinde oynadığı rolü, gelecek yaşamıyla ilgili görmemektedir. Bu yüzden de -oluşabildiği kadarıyla bile- politik bilinci, kadının tüm kişilik yapısı içinde yer alamamaktadır (compartmentalization). Yurda geri döndüklerinde çalışabilecekleri uygun bir iş bulmalarına olanak olmayışın, işleri ile ilgili görgülerini yurttaki çalışan kesimle paylaşmalarına engel olan önemli bir yapısal etken olduğunu söylemeğe gerek yoktur kanısındayız.

Ayrıca, ne kadar az olursa olsun, yurtdışındayken yeşermiş olması gereken bir emekçi bilinci, yurtdışına göç olayının belirleyici niteliği olan bireysel burjuva özentilerine de ters düşmektedir. Yaşamlarında hüküm süren geleneksel toplum baskılarından kurtulma güdüsünün yanısıra, yurtdışında ele geçirilebilecek zenginlikler bulunması, bu tür bilinç tohumlarının göze görünür bir biçimde sürgün vermesine pek olanak bırakmamaktadır. Hepsinden de önemlisi işgücü ithalat ve ihracatı sisteminin bütünü içinde artık bir değişiklik beklenmemesi, «enerji buhranı»ndan sonra sistemin denge kazanması ve işgücü isterlerinin bir sınıra dayanmış olması, yurtdışında kalan işgücünün türdeş bir görünüm kazanmış olması (örneğin, yurtdışında uzun süre kalmış olmak) gibi etkenlerin ortak sonucu olarak, bundan sonra yurda dönenlerin çoğu, emeklilik yaşında ve burjuva niteliğini garantilemiş olacaklar ve bunu, ev ve arsa spekülasyonuna yeter derecede yatırım yapmak ve/veya küçük işletme kurmak yoluyla kolayca sürdürebileceklerdir.

Özet olarak diyebiliriz ki ne kadınların işçi göçüne katılmalarını belirleyen olguların dayandığı temel, ne yurtdışında başlarından geçenler, ne de yurda döndüklerinde onları bekleyen koşullar, bir işçi sınıfı bilincine daha doğrusu bir işçi kadın olmanın bilincine varmağa elverişlidir; değildir. Üstelik var olan kadarını bile geniş topluma aktaracak kanallardan da, bu insanlar yoksun bulunmaktadır. Geri gelen göçmen işçilerden yeterince varlık sahibi olmuş olanları -ki «enerji buhranı»ndan sonra sistemde oluşan kararlılık noktasında çoğu artık bu durumdadır- özelemlerini gerçekleştirebileceklerdir; topladıkları kiralara ya da kurdukları işletmelerden akan gelirele yaşamının yolunu bulanlar, karılarının çalışmasını «gereksiz» görecektir.

Sonuç olarak ortaya çıkan tabloda «olağan dışı» bir sınıf atlama biçimi sergilenmektedir ki dışardan bakan bir göze «varacakları istasyona gelmeden inmiş yolcuların» izlemine vermektedir. Bu güdümlü ya da «ağızdan dolma» hareketin üyeleri burjuva özelemleri içindedir; fakat burjuva biçimi duygu, düşünce ve davranışına, yani burjuva kültürüne sahip değildirler. Ulaştıkları yeni konumlarını belki de en iyi anlatan söz, «iki arada bir derede» gibi bir deyiş olabilir. Bu yüzden, ekonomik açıdan onlara benzer düzeyde olan «Avrupa görmüş» ve kentlerde yaşayan diğer kadınlar, sıklıkla gönüllü örgütlerine katılıp hattâ bazan çeşitli siyasal partilerin kadın kollarında görev alırken, yurda dönen göçmen işçi kadınlar ne burjuva partileri ve örgütlerinden hüsn-ü kabul görecektirler, ne de bu tür bir katılmaya ilgi duyduklarını dile getirecek kültürel hazırlıkları vardır. Demek ki bu kadınlar için, yurtdışında kalan kadınlara ya da geniş topluma, yurtdışında edindikleri görgülerin basit bir iletimini bile yapabilmek olası değildir. Aslında da, göçmen işçi kadının yurda dönünce temas edeceği grup da yine, içinden çıkmış olduğu sınıftan olacaktır. Böyle bir durumdaki bir kadının «bir üst sınıfa» geçişi öznel sınırlar içinde kalmış demektir; yani kendisini «öncekine kıyasla daha iyi» durumda hissetmek, daha doğrusu akraba ve öteki tanıklardan daha iyi bir durumda olduğunu hissetmekten ibaret bir olgu söz konusudur.

Yurtdışına işçi göçünün oynaklık (fluctuation) özelliği sürmüş olsaydı ya da bu özellik yeniden ortaya çıksaydı, göçmen kadının yurtdışındaki iş tecrübesinin değerlendirilişi de farklı olacaktı. Bu, yazarların, oynak nitelik gösteren göç türünü yeğledikleri anlamına gelmez; fakat, kadınların yığınlar halinde üretime katılmaları mümkün olsaydı sonuç daha değişik olurdu demektir. Göçmen işçi kadınlara yurt içi iş istemeleri daha büyük, bu işlere dönen kadınların sayısı daha çok olsaydı, göçmen işçi kadınlar için deney, görgü ve bilgilerini ortaya koyabilecekleri fırsat ve istek ortamı hazırlanmış olurdu.

GÖÇMEN İŞÇİ KADINLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ÖRNEKLER

Hatice ;

30 yaşında, bir aylık çocuğu için biraz telaşlı. Onun durumundaki birçok kadın gibi, konuşma konusu hep yeni doğmuş yavru. Gene o eski, yüksek, gün ışığı almayan, devamlı ışık yakılan evlerden birinde. Odaları geniş; diğerlerinden farklılığı bu, bir de tuvalet evin içinde. Geniş oda bir sürü birbirine uymayan koltuklarla döşenmiş; dolapların üstü hep biblolarla dolu. Hatice sanki zor konuşacak. İzmir'in Turgutlu ilçesinde doğmuş. Babası ve annesi oralı. İlkokuldan sonra Hatice orta okula başlamış. Okulu pek sevmemiş Hatice, öğretmenlerin yüzünden. En çok sevmediği tarih, coğrafya öğretmeni. Birgün taşıt araçlarının gecikmesinden okula geç kaldığında, nedeni sorulmadan dayak yemiş. Hatice bu tür hor görüldüğü olayları hatırlarken eziklik duyuyor. Sınıfta doktor kızının hiç de kendisi gibi hor görülmediği, ders çalışmasa bile iyi notlar aldığı kalmış aklında. Doktor olmak istiyor büyüyünce. Orta birden ayrılıyor; dersleri iyi değil, zayıfları var. Dikiş kursuna gidip, iki ayda iyice dikiş dikmesini öğreniyor. 16 yaşında evde dikiş dikerek para kazanmaya başlıyor. Babası ev geç geliyor, veya geceleri çalışıp gündüzleri uyuyor. Abisi de bir fabrikada çalışıyor. Ağabey çok huysuz. Hatice'nin kazandığı para evde bir çekmecede duruyor. Herkesin bildiği bir yer. Ağabey kendi kazanmasına rağmen, Hatice'nin parasını alıyor. Geri kalan eve harcanıyor. Ağabey evdeki kadınları üzmekte; annesinin üzüldüğünü görmeye Hatice dayanamıyor. Evlenmeyi hiç düşünmüyor; abisinin huysuzluğunu, aksiliğini, geç gelmesini, parasını almasını gördükçe, erkeklere karşı düşman olmuştur sanki. Evden de fazla üsteleniyorlar, iyi kazancı var Hatice'nin. Annesi güçlük çekmiyor onun sayesinde. Hatice'nin arkadaşları yok; dikiş diktirmeye gelip gidenlere fazla açılmıyor. Gezmeye hep annesiyle birlikte gidiyor, arasına sinemaya. Ağabeyin huysuzluğu ve baskısı Hatice'yi iyice bunaltmıştır. Onun evden gitmesini ister olmuştur. Bir gece kızılca kıyamet kopup, Hatice'nin sinir krizleri geçirmesi üzerine, «Ben Almanya'ya gideceğim, bu hayattan kurtulmak istiyorum» diyor, babası eve gelince. Baba razı değil. Buna rağmen Hatice İşçibulma Kurumuna başvurup kağıtlarını yaptırıyor. 1969 yılı, hemen oluyor bütün işler. İstanbul'a annesiyle birlikte gelip Sirkeci'de bir otelde kalıyorlar. Trene binmeden annesini İzmir'e geri yolladığında ilk kez pişmanlık duygusu kaplamıştır içini.

Berlin'e gelince Siemens fabrikasının kadınlar yurduna dört kişi

bir odaya tıklamak. Daha önce gelen kadınların kendilerini üstün bulup yeni gelenlere baskı yapmak istemeleri. Evli olanların tek düşünceleri eşlerini Almanya'ya işçi olarak getirtebilmek. Mektuplar, hasret. Fabrika işi, Hatice'nin alışık olduğu evde dikiş dikmekten çok farklı. Kendisine anlatılanlardan hiçbirşey anlamıyor. Ustalar ilk günleri tercüman aracılığı ile işin nasıl yapılacağını anlatıyorlar; daha sonra çıkan zorluklarda tercümanlar «iş yapmaya çalış» demekle yetiniyorlar. Türk işçiler arasında sinirli bir hava; ilk alınan paralar çok az, para kağıtları saklanıyor. Hatice, aynı işi yapanların değişik ücretler almalarına şaşırıyor.

Dört yıl sonunda Hatice'ye işten çıkarıldığı bildiriliyor. (İki yıl önce sendikaya kayıt olmuştu, bazı iş arkadaşlarının tavsiyesi ile.) Çıkışına itiraz etmek üzere sendika temsilcilerine başvurduğunda «biz itiraz edelim ama, kazanacağınızdan emin misiniz?» diye bir cevap. Çıkış nedeninin ne olduğunu hâlâ bilmiyor. (İş krizi olabilir ama iş krizinden epey sonraydı.) 1974 yılında Siemens fabrikasında çalıştığı bu dört yıl süresince Hatice kendisi para biriktirmemiş. İlk yıl izine gittiğinde babasına kendisine bir arsa alması için para bırakmış; daha sonra her ay babasına ve annesine para yollamış, arsanın taksitlerini de. Daha sonra babasının arsayı kendi adına aldığını öğreniyor Hatice. Soru sorduğunda, aldığı cevap «ailede en küçüğün malı mülkü mü olurmuş, büyükler dururken.» Bekar olduğu sürece kazandığı paralar ailesine gitmiş böylece. 1973 yılında izine gittiğinde, arsanın kendisine ait olmadığını öğrendiği yıl, Hatice, açık sözlülüğünü hemen sevdiği bir gençle tanışıp onbeş gün içinde, annesinin en azından bir yıl nişanlı kalması gerektiği gerekçesiyle karşı koymalarına, kopan kıyafetlere rağmen, evlenip eşini Berlin'e getiriyor. Burada kurulu bir evi var. Eşi bir süre sonra burada işçi oluyor. Şimdi, geleceğe dönük planları eşi yapıyor. Hatice ev kadını olup para kazanmamayı hiç düşünmediğini söylüyor. Buna rağmen «abime çalıştım, aileme çalıştım, şimdi kocam için çalışıyorum. Türkiye'de kendi hesabıma çalıştım, burada başkaları hesabına, hepsi aynı, hep ikinci planda kaldım. Türkiye'de iken küçük seyahatleri severdim; eğlenceyi severim ama yalnızlığı, sessizliği de severim» diyor. Kadınların çalışmasını iyi buluyor Hatice. Kocanın bu durumda evişlerine biraz yardımcı olması lazım. «Kadın para kazanınca evine yardımcı olur, kocasına muhtaç olmaz.» Şimdi kocasının Türkiye'ye dönüşünde bir iş yapabilmesi için, (bir Super Market açmayı düşünüyor) sermaye biriktirilecek, bir de oturabilecekleri ev alınacak. Haticenin terzi dükkanı açma düşleri gene sürüyor. Ama ikinci planda. Küçücük kızının ilerde okumasını ister. Eşi aynı fikirde değil. Liseden sonra evde oturması lazım. Bizim toplumumuzda kadınlar evde oturur diyor adam. Hatice Türkiye'ye dönünce fabrika'da

çalışmayacak; gene terziilik yapar evde gerekirse. Çalışmamayı hiç düşünmemiş, düşünmüyor.

Nezihe :

Esmer, çok yorgun yüzlü, gözlerinde hırçın bir bakış, irice yüzü kırış kırış olmuş genç bir kadın. 38 yaşında, Adana'da doğmuş ve büyümüş. Babası hürdacılık yaparmış. Üç yıl ilkokula devam ettikten sonra, üç kardeşine bakmak için evde kalmış. Yoksul bir ailede, baba içki içer eve geç gelir, anne hırsını çocuklardan almış. Nezihe mahalledeki yakışıklı bir delikanlı ile gizli gizli sevişmeye başlamış. Evlendikleri zaman ikisi de 17 yaşındaymış. Erkeğin ailesine gelin gitmiş, hemen de çocuğu olmuş. Genç eşi oto tamirhanelerinde çıraklık yaparak para kazanmaya çalışmış. Daha sonra fabrikalarda yövmiyeli işçi olmuş. Nezihe yoksulluğunun farkında değil o zamanlar. Sonraları kocası tekrar oto tamirhanelerinde biraz usta gibi çalışmış. Geç vakitlere kadar dışarda kalıp içkili gelmeye başlamış eve. Hayatından şikayet eder dururmuş hep adam. Mahallede Almanya'ya gidenler olmuş. İzine geldiklerinde yepyeni arabalarla gösteriş yapmışlar. Kocasının içi gidermiş. Yavaş yavaş, Almanya'ya gitme fikri kafasında yer etmiş. Teklif etmiş, kocası da fazla itiraz etmemiş. Erkeklerin gitmesi daha zor olduğu için, önce Nezihe gelmiş Almanya'ya Berlin şehrine. Telefonken firmasında bir sürü kendi memleketlisi ile çalışmış. Altı ay sonra kocası gelmiş buraya. Şimdi geleli altı yol oluyor. Oturduğu ev yıkık dökük. İki tane küçücük oda, tıklım tıklım eski eşya dolu. Nezihe bu evin içinde sarayında gezinen sultanların edasıyla dimdik, alımlı yorgun ve hırçın bakışlarıyla bir mutfağa, bir odaya gidip geliyor. Kocasıyla gene arası açılmış. Adam çekmiş gitmiş gene Adana'ya. Boş geziyor, buradaki firmasında çalışması için yalvarıyorlarmış ona. Adama ne olduğunu kim anlasın. Artık usta işçi olmuş, gül gibi para kazanıyormuş; parasını çarçur ettiği için Nezihe bütün paraya el koymuş. Yoksa adam bütün kazandığını içkiye verecek, ne karısını ne çocuklarını düşünecekmiş. Almanya'ya geldiğindenberi içine şeytan girmiş sanki. Bu karanlık pis kokulu evin içinde kocasıyla ayrılıp barışmakla geçiyormuş vakti. Kocasından altı ay önce gelmiş buraya, ondan altı ay önce Alman markına hükmetmeye başlamış. Daha ilk kazandığı paraları biriktirmiş. Başka birşey düşünmez olmuş. İlk oturdukları ev şimdikinden daha da kötüymüş ama daha da ucuz. Almanya'ya gelmiş olmanın bir amacı var Nezihe'ye, o da bir an önce yerine getirilmeye çalışılmalıdır. Çalıştığının ikinci yılında bir kat almış taksitle. Kızları için çeyiz parası biriktirmeye başlamış bankada. Masraf edilecek parayı çok kısıtlı tutup, çok ucuz yaşamaya çalışmış.

Bir odanın içinde çocuklarla birlikte yatmışlar. Karı kocalık hayatları kalmamış. Olsa bile sessizlikle, sessizce olmasına çalışılarak. Adam birahaneleri keşfedeliberi eve geç gelir olmuş, hem de sarhoş. Kendi kazandığı parayı kadına vermek istememiş. Hepsini içkiye, birahanelere harcayacak ona kalsa. İşte kavgalar böyle başlamış. Nezihe kocasının kendisinden fazla aldığı markları kıskanmaya başlamış. Aylığının bir kısmını aldığı evin taksidine yollaması için, her ay bir kere kavga. Oğlu onaltı yaşına gelince onu çalıştırmaya başlamış. Bari onun beş on kuruş yardımı olsunmuş. Baba çocuğun hiç olmazsa bir sanat okuluna gidip bir meslek öğrenmesini istiyor. Nezihe'nin bir diyeceği yok ama meslek öğrense de işçi, öğrenmese de işçi olacak. Öğreneceği meslekten dolayı alacağı fazla parayı, yılların kıdeminden alır ona göre. Nezihe farkına varmadan, hayatını kendisine de, eşine ve çocuklarına da zehir etmiş. Her gece içkiye sarfedilen para ile, şunun bunun alınabileceği, şunun bunun yapılabileceği nedeniyle kızmaya başlayıp çıldırırken, kocasını evden kaçırmış.

Allaha şükür, geçen yıl en büyük kızını, şanı şerefiyle evlendirmiş. Kocasına kalsa hiçbir şey yapamaz, bir davulcu bile getirtemezlerdi. 14 bin marklık çeyiz alındı kızına. Şimdi sıra küçük kızda. Bu arada Türkiye'ye dönecekleri zaman oturacakları bir ev, bir de gelir sağlayacak başka bir ev. Bütün bunları düşünen, planlayan hep Nezihe. Kocası kendisiyle çekişmekten başka birşey yapmıyor. Son iki yıldır, ayrılmak üzere Türkiye'ye gitmiş tam üç kere. Çocukları yalvarmışlar; kendisi de çocukların hatırı için (dediğine göre) barışmış, adamı geri getirmiş. Barışma olaylarından birkaç ay sonra gene aynı konular, aynı geçimsizlikler başlıyor. Bütün bunlara rağmen, Nezihe kocasından ayrılmak istemiyor. Kendisi daha genç, adam da genç. Başka kadınlara gitmesine kesinlikle razı değil. Hem Nezihe ne yapacak ayrılırsa? Yeniden evlenilir mi hiç; olmaz öyle, üç tane çocuğu var. Sonra ne derler; kim ne bilecek adamın içki içmekten başka bir şey yapmadığını. Hem çalıştığı zaman kazancı iyi adamın. O da zaten ayrılmayı istemiyor. Mal mülk hep Nezihe'nin üzerine yapılmış. Almanya'da daha bir iki yıl kalmayı düşünüyor Nezihe. Küçük kızının çeyizini tamamlayacak, ve aldığı evlerin taksidini ödeyecek. Bu arada adam gelir gider gene çalışır; çalışmadan duramaz. Nezihe onu çalışmadan bırakmaz. Kendi aldığı bin mark bütün planlarının gerçekleşmesine yetmez zaten. Bu son yılların her geceki didişmeleri Nezihe'yi sinirli, çekilmez bir insan yapmış. Daha önce nasıldı, diye düşünüyor insan. Yoksul iken boynu bükük, konuşmaz, durgun; para kazanır olduğu zaman hırçın, dırdırcı, despot. Kimseye söz söyletmiyor; o konuştuğu zaman çocuklar susuyor; emirler veriyor.

Sevim :

Kocası Ankara'da kendi atölyesinde oto tamirciliği yapıyor; işleri fena sayılmaz. Satındıkları evin taksidi biter bitmez, ellerinde de bir miktar sermaye ile dönmüşler Almanya'dan, iki sene oluyor. Sevim 1966 yılında Ankara'daki altı senelik memuriyet hayatını bırakıp Münih'e gitmiş, işçi olarak. Ankara'da doğup büyümüş, babası dar gelirlili bir memur. Dört kızkardeşten yalnız Sevim orta okulu bitirebilmiştir. Almanya işini Sevim'in kafasına kimse sokmamış; sağdan soldan duyararak, dinleyerek, yavaş yavaş oluşmuş bu fikir. Gittiği zaman yirmi-dört yaşında. O zamana kadar evlenmek istememiş; çalıştığı, para kazandığı için fazla söz geçirememişler, kimseyi gönüllü sevmemiş. Münih'te Siemens fabrikasında işe başlamış. İşçi yurdunda diğer Türk kadınları ile birlikte kalıyor, yeni yaşamını yadırgamıyor. Yalnız fabrika işçiliği çok zor. Sabah karanlığında kalkıp, bütün gün suni ışıkta, durmadan çalışmak: «tempo» diyor Almanlar, kafa kaldırmak yok. Alman kadınları devamlı içki içip sarhoş geziyorlar. Sevim o hayata başka türlü dayanmanın güç olduğunu düşünür. Oradaki Türk kadınları garip bir hava içindeler. Sanki zincirden boşanmışlar gibi, aile ve çevre baskısından çıkmış olmanın tadını çıkarmak sevdasında. Akşamları yurt binasının önünde, iş yerlerinden dağılırken kapıda, arabalarıyla bir sürü Türk delikanlıları beklemekte; kızlar kadınlar kimi çekingen, kimi atılgan, arkadaşlık kurmaya bakıyorlar. Sevim de bir Türk genci ile gezmeye, sevişmeye başlar. Bir buçuk sene sonra Sevim yurttan ayrılıp küçük bir eve taşınınca önceleri konukluğa gelen arkadaşları, evine yerleşir yavaş yavaş. Kendisini Sevim'in kocası gibi görmekte, yaşamına karışmakta, onunla bununla görüşmesini yasaklamaktadır. Böyle bir şeyin Sevim'in başına Türkiye'de iken gelmesi kesinlikle olanaksız. Evlenmekten söz açar Sevim. Adamın memleketinde evli ve üç çocuklu olduğu ortaya çıkar. Ayrılık girişimleri hiçbir sonuç vermez. Bu ilişki böylece tam altı sene sürer. İlk zamanlar Sevim işyerinde Türk arkadaşlarının yüzüne bakamazsa da kısa zamanda bu duruma alışır.

Almanya'da buldukları son yılda arkadaşları eşinden ayrılmayı başarabildiği için, nihayet sessizce evlenirler. Evlenir evlenmez de bir çocuk doğurur. Bundan önceki gebeliklerini önlemek zorunda kalmıştır. Bu iş için de Türkiye'ye gelmiş her sefer, Almanya'da çocuk aldırma yasak. Türkiye'ye döndüğünden beri Sevim'in hayatı değişmiştir artık. Burada çalışmak istemiyor. Sevim'in kadın erkek ilişkileri konusundaki düşünceleri, kendi geçirdiği denemeden ötürü çok değişmiş. Evlilik dışı ilişkileri yermiyor eskiden olduğu gibi; evliliğin, doğan çocuklar açısından ve kadının ekonomik güvenceliğinin sağlanması ba-

kimından önemli olduğuna alışmamış. Türkiye'de kadınların namus baskısı altında bulunmalarının kadınların kişiliklerini geliştirmelerini engellediğini düşünüyor. Çalışıp para kazanır olmanın evlenince nasıl olsa çalışmaktan vazgeçileceği için, kadının kişilik kazanmasında ve aile içinde söz hakkına sahip olmasında büyük bir rol oynamadığını düşünüyor.

Müzeyyen (A) :

Müzeyyen otuzüç yaşlarında, orta boylu esmer bir hanım. Beline bir Avrupa önlüğü bağlamış, dergilerde gördüğümüz tipten döşenmiş baştan aşağı dolaplı bir mutfaktan çıktı; yemek kokuları tanıdık. Oturma odasında bütün eşyalar örtülerle kaplı. Herşey bir dirhem toz yememesine, bir nebze eskitilmemesine korunmuş, örtülmüş, kapatılmış. Odaya giren on yaşlarındaki kız çocuğu doğru televizyona saldırıyor. Önümüze Alman usulü filtre edilmiş kahveler geliyor. Müzeyyen bize Almanları çok beğendiğini anlatıyor. Tam dokuz buçuk yıl Almanya'nın küçük bir şehrinde kalmış. Evleri, herşeyleri güzelmiş. Oranın havası, temizliği, insanların nazikliği. Müzeyyen aslen Kayseri'li; sanat enstitüsü mezunu. Küçük yaşta evlendirilip İstanbul'a Zeytinburnu'na göç etmiş. Müzeyyen kapalı, dindar, namazında niyazında imiş o zamanlar. Kocasının işleri bozulunca Almanya'ya gitmişler. Önce kocası, dört ay sonra da kendisi. Bielefeld yakınlarında küçük bir şehir. İki çocuğundan büyüğünü Kayseri'de annesinin bakımına bırakmış. Gider gitmez beğenmiş orasını, kolay intibak etmiş. Bir sene kadar evde oturmuş; çalışmasına kocası izin vermezmiş. Daha iyi para kazanmak için evde terzi yapmaya başlamış. Almanlarla yakın ilişkisi evine gelen müşterilerle olmuş. Türkiye'de iken Almanların pis olduklarını, yıkanmadıklarını sanırmış. Bunun hiç de öyle olmadığını görmüş; provaya gelen kadınlar mis gibi, çamaşırlar yeni alınmış gibi. Hem de samimi, nazik insanlar. Zeytinburnu'ndaki düzeniyle karşılaştırdınca oradaki hayatını çok daha iyi, rahat bulmuş; durumunda çok memnun. Kaloriferli küçük bir evi var. İsteddiği bir çok şeyleri satın alabiliyor. Hafta sonları arabaları ile temiz havaya gezmeye çıkıyorlar. Kısa zamanda evlerine televizyon, çamaşır makinesi gibi eşyalar almışlar. Orada kimse başörtü ile gezmediği için kocasından başörtüsünü çıkarma teklifi geliyor. Müzeyyen artık başörtüyü takmıyor; kendisine yeni elbiseler alıyor. Dört yıl sonunda Zeytinburnu'ndaki gecekondularını yıktırıp, yerine güzel bir ev yaptırmaya başlıyorlar. Türkiye'de iken düzenli bir şekilde dikiş dikip bir kazancı olmayan Müzeyyen, evinde çok çalışıyor ve evin gelirine önemli bir katkıda bulunuyor. Para idaresi gene kocasının elinde. Kazancını olduğu gibi ona

veriyor. Eve alınacak eşya ve tasarruf konularında fikri alınıyor. Aile düzeninde hiçbir temel değişiklik yok. Müzeyyen'de çevre baskısından çıkmış olmanın etkileri pek izlenmiyor. Almanya'da yaşamak onlara hayat standartlarını yükseltme bakımından yararlı. Müzeyyen'de aile düzeninde daha çok söz hakkı arama gibi kıpırdamalar yok. Satın alma güçlerinin artmış olması, tüketim olanakları birçokları gibi Müzeyyen'in de gözlerini boyamış. Bütün dertleri, evlerinin yapımını tamamlamak; gördükleri güzel şeyleri, değişik aletleri satınalmak. Çocukların istikballeri de pek düşündürmüyor onları. Dokuz buçuk sene sonunda, evin yapımı tamamlanıp ev eşyalarını da alınca Türkiye'ye dönmeye karar verirler.

Müzeyyen şimdi varlıklı bir kadın; daha derli toplu, evinin düzenini daha iyi yürütüyor. Eşyalarının bakımı ile çok ilgili, tertipli olmayı öğrenmiş. Türkiye'ye döndüğündenberi sokağa çıkarken gene başörtü takıyor. Kocasının ve aile büyüklerinin isteği öyle. Almanya'da kalmış da dinsiz olmuş demesinler diye. Kızlarını Türk geleneklerine göre yetiştirecek. Yüksek öğrenim yapmalarını düşünmüyorlar. Ev kadını olacaklar. Müzeyyen kadının yeri ailedir diyor. Evinin işini tam anlamıyla yaparsa, çocukları ile iyi ilgilenirse, çalışmasına zaten zaman kalmaz. Kadınların çalışmasını iyi bulmuyor. Evde yapabilecekleri bazı işler dışında kadının, evinin dışında hayatının olmasını iyi karşılamıyor. Bu sadece anlaşmazlıklar doğurur, diyor. Gene Müzeyyen'e göre kadınlar politika ile de ilgilenmemeli. O erkek işidir.

Müzeyyen (B) :

Yirmisekiz yaşında. Yozgat'ın Çandır köyünde doğmuş. Babası kendi toprağında çiftçilik yapar; çok zor geçinirler. Geçim zorluğunda: Kayseri'ye bir fabrikada çalışmak üzere göçmüşler. Müzeyyen ilkokuldan sonra gittiği sanat enstitüsünü bitirmeden, köyünden tanıdığı bir genç ile evlenmiş; eşinin ailesiyle birlikte oturmak üzere köyüne dönmüş. Birçok kimsenin Almanya'ya gittiğini ve orada bol para kazandığını duyunca Almanya'ya gitmek üzere işçi bulma kurumuna başvuran kocası, askerden döndükten sonra sırası gelince Stuttgart şehrine gitmiş, orada demiryollarında çalışmaya başlamış. Köyde kalan Müzeyyen'in o sırada iki çocuğu var. Kocasının ailesi ile geçinememiş. Kocasısı da olmayınca anlaşmazlıklar artar. Müzeyyen kendi çocuklarını alır babasının yanına gider. Bunu öğrenen kocası eşini Almanya'ya aldırır. Orada birçok akrabaları vardır. Kocasının çalıştığı şirket onlara iki odalı, sobayla ısınan bir ev vermiştir. Müzeyyen orada Türkiye'de olduğundan daha çok baskı altında hisseder kendisini, ilk zamanlar. Hep akrabalarının gözcülüğü altında ,trafımı görüp tanıma

fırsatı elde edemez. Bu arada, kadının çalışmasını gurur meselesi yapan kocasına çalışmak istediğini, bu şekilde para biriktiremeyeceklerini söyler durur. Müzeyyen'in çalışma isteği, para kazanıp gördüğü birçok şeyleri alabilme arzusundan. Aradan iki sene geçtikten sonra, birinin kazandığı parayı yiyip ikinci kazancı biriktirme düşüncesi ile kocası, Müzeyyen'in çalışmasına razı olur. Bir çikolata fabrikasında iş bulur, çalışmaya başlar. Çocukları bir yuvaya yerleştirirler. Kısa zamanda evlerine buzdolabı, fırın, televizyon gibi eşyalar almışlar, ev hayatları köy düzeninden çıkmıştır. Müzeyyen şalvarını çıkarmış, etek bluz giymeye başlamıştır; fakat sokağa çıkarken başörtü takmaya devam eder. Üç sene karı koca birlikte çalışırlar. Müzeyyen'e fabrika hayatı zor gelmemiştir. Çalışmaya, para biriktirip ev, eşya almaya çok arzudur çünkü. Almanlarla hiçbir ilişki, dostluk kurmazlar. Boş vakitlerinde yalnız yürüyüşe, alışverişe çıkarlar. Alman kültürünü, mutfaqlarını, müziklerini öğrenme isteği yok. Ellibin lira biriktirip Müzeyyen'in babasına yollarlar; bu para ile Kayseri'de yapılan evden onlara bir kat satın alınacaktır. Müzeyyen'in babası aniden ölünce miras olarak kalan dükkanı işletmek üzere biriktirdikleri diğer seksenbin lirayı da alarak Türkiye'ye dönerler ve Kayseri'ye yerleşirler. Şimdiki evleri apartman katı; eşyalarını Almanya'dan getirmişler. Müzeyyen artık çalışmıyor; çalışmak istemiyor. Almanya onun için amaçlarını gerçekleştirmek için katlandığı geçici ve zor bir hayat. Dükkanın getirdiği para ile oldukça rahat bir geçimleri var.

Almanya'da devamlı kalmayı hiç düşünmediği halde, tekrar Almanya'da çalışmak istiyor. Buradaki hayatı kapalı; gezmek, rahatlık yok. Buraya döndükten sonra Almanya'da daha rahat gezebildiğini farketmiş, orada kendisini akrabalarının göz hapsinde zannettiği halde. Ailenin ekonomik düzeninde bir miktar söz sahibi; kocası bazı harcamalar için onun fikrini alıyor. Dış görünüşünde de bazı değişiklikler olmuş, kadın bakımı konusundaki bilgisinde de. Örneğin, orada iken evlerinin karşısındaki kadın berberini göre göre kendisi gitmediği halde, kadınların berbere gitmelerini normal karşılar olmuş, daha öteye iyi bulmaya başlamış. Şalvarını çıkarmış; başörtüsünü de başka türlü bağlıyor, yalnız sokağa çıkarken. Koku sürmeyi de oradaki Türk kadınlardan öğrenmiş. Ne Almanya'nın ne de Türkiye'nin politikası konusunda hiçbir fikri yok. Kocası halk partili olduğu için Ecevit'i tutuyor. O istese, başka partiyi tutacak.

Ayşe :

Çekingen, korkulu gözlerini kocaman açmış, küçük kısa saçlı, çelimsiz görünen bir kadın. Beş yaşında iken ailesi Ankara'ya göç etmiş.

Ayşe “üç sene okula devam ettim, küçük kardeşlerime bakmak için okulu bıraktım; babam odacılık yapıyor, annem de temizliğe gidiyordu. Memlekette olsa annemin çalışmasına izin vermezdi. Oniki yaşına gelince ben de annemle temizliğe gitmeye başladım.” diye anlatıyor. Böylece ana kız beraber işe gidip gelirler, ortalama haftada elli saat çalışırlar. Onaltı yaşına gelince görücü usulü ile evlendirirler Ayşe’yi. “evlenmeyi istemedim değil, kendi evim olsun beş kişi bir odada yatmaktan kurtulurum, dedim, hem de evleneceğim adamı beğendim.” Kocasını da babası gibi odacılık yapıyormuş. Evlendikten sonra annesiyle gittiği yere ve onların aracılığı ile başka yerlere temizliğe gitmeğe devam etmiş. “Başka bir iş yapmayı düşünmedim mi? Doğrusu düşünmedim, hem ne iş yapabiliirdim ki, ne biliyordum, hiç bir iş öğrenmedim, zaten temizlik yapmak alıştığım bir işti.” Bir gün temizlik yapmaya gittiği zengin evlerden birindeki hanım Ayşe’ye niçin Almanya’ya gitmediğini (orda daha çok para kazanacaklarını) sormuş. Ayşe de eve gidince kocasına anlatmış. Birlikte Almanya’ya gidip, çalışarak bir ev almayı ve hiç olmazsa kira vermektan kurtulmayı düşünmüşler. Yalnız iki küçük çocuğun bakım sorunu çok düşündürmüş onları. Ayşe’nin annesi çocuklara bakmayı kesinlikle reddetmiş : “ne yapacaksınız gavur memleketinde; hem öyle insan yerini yurdunu bırakıp bilmediği yerlere gider mi? Çocuklar ne olacak, anadan babadan ayrı kalmaları doğru mu?” Annesinin karşı koymasına rağmen, Ayşe’nin aklına girmiş bir kere Almanya. Kocasını hayaller kurmaya başlamış bile : ev alacaklar, bahçeli küçük bir ev, bir de son model kocaman bir araba... Ayşe derhal işçi bulma kurumuna başvurmuş. Karıkoca birlikte gidemeyeceklerini öğrenmişler; kadın işçilere öncelik varmış. Kadınları hemen yolluyorlar, erkekler sıra bekliyor. Ayşe kadınlara niçin öncelik tanındığını hiç düşünmemiş; belki kadınların yapabilecekleri kolay işler daha çok. Onbeş gün içinde bütün işlem tamamlanmış. Bu heyecan içinde Ayşe ayrılığı, kocasından, çocuklarından, yurdundan ayrılığı hiç mi aklına getirmemiş. Ayşe 1967 yılında Almanya’ya giderken 22 yaşında. Gideceği gün çocuklarına yemek yedirip yatırmış; trenine binince hemen geri dönmek istemiş. Münih garından gruplar halinde ayırmışlar kadınları; Ayşe’nin grubunu Wuppertal şehrine otobüsle götürmüşler. Ayşe olup bitenlerden hiçbir şey anlamıyor, sadece adını duyunca işaret edilen yere geçiyormuş. Altı kadın bir hastahane de çalışmak üzere gelip aynı binadaki ikişer kişilik odalarına yerleştirilmişler. “ İşçi bulma kurumunda yaptığımız mukavelede çamaşırhanede çalışacağımız yazılı idi. Oraya gidince bizi mutfak işine verdiler. İtiraz etmek aklımıza gelmedi; ne farkedirdi, ha çamaşırhane, ha mutfak. Temiz önlüklerimizi üzerimize, başımıza beyaz örtü takıyorduk; mutfak işi oldukça kolay geldi bana”. Lojmanlar temiz, kaloriferli,

eşyaları yeni; televizyon. Böyle güzel bir yerde oturmamış daha hiç. Ayşe'nin yeni hayatı çalışmaktan ibaret, haftanın bütün günleri; on-beş günde bir birbuçuk gün izin. Alman işçilerin de aynı şekilde çalıştığını izliyor; fazla saatler için mesai ücreti alıp almadığını bilmiyor; eline geçen para ayda yedi yüz mark. İzin günlerinin azlığı Ayşe'yi sıkıyor; tam tersine izin günleri gelince ne yapacağını bilmiyor. Çalıştığı kadın hastahaneleri ve doğum hastahanesinde erkek işçiler çok az; erkek Türk işçisi hiç yok; tercüman da yokmuş. İşyerinde işçiler kendilerine çok iyi davranırlar, anlamadıkları yapamadıkları işlerde yardımcı olurlarmış.

Ayşe Almanya'ya gittikten çok kısa zaman sonra kocasını işçi olarak yanına aldırma imkanı olmadığını anlamış. Kocasını ile haftada iki kere mektuplaşan Ayşe durumu ona bildirmiş ve kendisinin başka bir yoldan gelebilmek için birşeyler yapmasını istemiş. Zaten bu arada çocuklara bakmak için işinden ayrılıp evde oturan adam şikayete başlamış; hasta olduğunu, kendisini Almanya'ya aldıramayacaksa geri dönmelerini ister dururmuş. Ayşe de aldığı aylığın yüz markını kendisine ayırıp gerisini postalamış şikayetleri azaltmak için. Kocasının parayı ne şekilde değerlendirdiğinden haberi yok; hesap da soramıyor. Toplam on ay Almanya ikametinden sonra kocasının şikayetlerine, çocuklarının, memleketin hasretine dayanamaz olan Ayşe son aldığı aylığı ile armağanlar alıp trene binip dönmüş Ankara'ya. Kocasına ve çocuklarına kavuşmanın sevinci durulduktan sonra Ayşe geri döndüğüne pişman olur, geçim sıkıntısı başlar gene; kocası Ayşe'nin yolladığı paradan tasarruf edememiştir. Ayşe de gene eskisi gibi temizliğe gitmeğe başlar; bu sefer onun bunun evine gidip hizmetçi muamelesi görmeyen ne zor olduğunu farkeder; bir büyük şirkete temizlik işleri yapmak üzere girer. Almanya'da kalmış olmak Ayşe'ye şimdi yaptığı işten utanç duymasını öğretmiş, ezikliğinin farkına varmıştır. "Almanya'da herkes çalışıyor; hizmetçi de memur da bir; iş önlüğünü çıkarttıktan sonra herkes eşit."